

ТОДОР ВАКОВИЋ

ПСИХОЛОШКИ АСПЕКТИ НЕКИХ ОСОБНОСТИ ТРИНАЕСТОЈУЛСКОГ УСТАНКА

Епохални друштвени догађаји не могу се објашњавати само или чак и искључиво спољашњим, економским, социјалним и историјским разлозима и условима. Увијек постоје и унутрашњи, психолошки разлози и потребе човјекове, индивидуалне и колективне.

Као што постоји психологија личности, тако постоји и психологија масе, колективна, социјална психологија. Штавише, масовна психологија је најстарија психологија човјекова. Као што постоји скуп психолошких особина које чине карактер личности, тако постоји и скуп одређених психичких особина заједничких и карактеристичних за одређену конституисану масу, народ, нацију који је карактеришу и разликују од других народа и скупова: Енглеза од Арапа, Кинеза, Црногораца.

Постоје двије крупне, недовољно уочене специфичне особности Тринаестојулског устанка у Црној Гори: његов карактер масовног, општег, свенародног устанка практично у читавој Црној Гори, што представља не само раритет него једини случај и јединствен примјер у читавој поробљеној Европи тога доба. И друга, накнадни прелазак великог дијела тих устаника у чисту колаборацију са окупатором кроз покрет четништва.

Ове двије особности Тринаестојулског устанка није могуће схватити, тумачити нити објашњавати, наравно само објашњавати, а не и оправдавати, без примјене психологије масе кроз познавање психологије Црногораца и карактерних особина црногорског народа.

Масовну, скоро спонтану, не више него у другим дјеловима земље припреману, једним зовом изазвану, еруптивну, гласну и громогласну експлозију Тринаестојулског устанка црногорског народа са психолошког становишта могуће је тумачити и објаснити са двије крупне и изразите психолошке карактерне особине Црногораца: познатом, у осталом и признатом храброшћу, слободарством и патриотизмом, с једне стране, и

изграђеним култом смрти код Црногораца са друге стране и моралним канонима изграђеним у дуго задржаној традицији племенског начина живота. Колаборацију четништва могуће је схватити и тумачити психолошким особинама амбиваленције, ауторитарног карактера и односа према власти у карактеру Црногораца.

Храброст и стободарство Црногораца нијесу богом дане особине одабраног народа нити особине Црногорца као супермена, већ су историјски условљене честим и наметнутим ратовањима Црногораца за очување голе егзистенције народа за све вријеме њиховога постојања на овом тлу.

Досадашњим истраживањима утврђено је да је Црногорац природно конституисан са позитивним биотонусом — као оптимиста, а историја га је честим ратовањима учинила депресивним.

Психодинамизам настанка историјски условљене депресивности Црногораца као и психолошких храбрости, култа смрти, амбиваленције односа према власти и ауторитативности у карактеру насталих из те депресивности, описани су на другом мјесту. Овдје их дајемо само у тезама, колико је неопходно за потребе рада.

У медицинској науци је доказано да губитак оца до педнаесте године живота дјетета представља базичан услов у психодинамици настанка депресивности.

Због специфичности црногорске историје, честих тако рећи непрестаних ратовања за све вријеме од запосиједања Балкана до Другог свјетског рата мушкарци су више гинули него што су умрели природном смрћу. Од десетог вијека до пада под Турску власт вођено је 30 већих ратова са сусједним народима. Од почетка осамнаестог вијека до Другог свјетског рата вођена су 24 већа рата са Турцима сваких 15—20 година по један велики рат. То је заиста континуиран рат и непрестана погибија. До 1912. године Црна Гора се граничила са Турском и готово непрекидно ратовала са њом. Опсада Црне Горе није се протезала на стотине дана него на стотине година.

У међувремену, многе су се империје, царства и троновни распали и у парампарчад распршили, а Црногорац је исконом свога отпора слагао и снажио мозаик свога колективнога бића и клесао интегритет његовог постојања и континуитет трајања. Наравно, по цијену великих жртава за које је увијек вјерово да ће се сигурно исплатити.

Честим ратовањима Црногораца и погибијама у њима дјеца су остајала рано без очева. Губитак оца у рату за Црногорску дјецу представља базичан услов за настанак тзв. примарне депресије раног дјетињства. Депресивност као једна општа људска егзистенцијална особина, код Црногораца је историјски условљена као истакнута и доминантна карактерна особина. Но, историјски условљена депресивност, уз неке негативне, створила

је и низ најпозитивнијих карактерних особина Црногораца. Међу њима као најтипичнију и најизразитију храброст.

Ову конструктивну, тако рећи позитивну улогу туге у црногорском карактеру, њен амалган са храброшћу ии пјесмом који чини дијалектичку спрегу историјски условљеног црногорског етоса, уочили су и описали и научници и умјетници. Цвијић је назива Динарска туга, Дворниковић — Словенска туга, Лалић је описује као меланхоличну неурастенију црногорску, Костић као отпор патњи, а Чедо Вуковић каже: „Ето та туга, наша, наша, домаћа, некакав жалобно пркосни мост између живота и смрти, нешто кано бунт и помирење у исти мах. Напоиш ли се наше туге, не бој се невоље, слободно закорачи долином живљења. Тугом се туга тугује. Тугом се трују очај и страх. Тугом се брате живи“. И сва црногорска поезија, како умјетничка тако и народна, Горски вијенац поготову, представљају антологију меланхоличног мелоса епске душе црногорске.

Депресивност ствара храброст код Црногораца путем два психолошка механизма: потребе за гратификацијом и култом смрти.

Снажан фактор у настајању црногорске храбрости — култ смрти, настао је такође из њихове депресивности. Наиме, једна од најизразитијих и најдрастичнијих манифестација депресивности јесте суицидогеност — жеља за сопственом смрћу. Истраживања су доказала да је суицидогеност и код Црногораца веома изражена али да стопа извршеног самоубиства код Црногораца није велика. То из разлога што је Црногорски етос сублимисао суицидогеност у храброст, у јунаштво. Депресивни црногорски етос носи суицидогеност, хоће смрт али јуначку, смрт у рату, у борби, ону која користи одбрани племена и народа. Депресивном Црногорцу је због присутне суицидогености лакше гинути него другоме. Депресивност је условила да се код Црногораца слабе и лакше гине за идеале него што се за њих живи. У својој ирационалној мистичности култа смрти Црногорац вјерује да душа царује и вјекује ако се жртвује узвишеној храброј смрти. Култ смрти у ствари представља сублимисано, веома високо вредновано, на пијадестал славе подигнуто и друштвено корисним учињено самоубиство. А храброст је савладавање страха. Храбра погибија, савладавање страха од смрти. У вјековној и суровој борби за опстанак увијек је опстајао, трајао, снажио се и био срећан онај народ, без обзира на његову бројност, чији су синови свјесно и вољно, лако и радо, спонтано, добровољно и једногласно као тада.

Све оно што је вриједно да се за њега живи вриједно је за њега и умријети — кредо је култа смрти. Тај кредо је основна арматура грађевине црногорског етоса. Тим кредом тканим кроз читав миленијум свога постојања, проговорио је Тринјаестог јула црногорски етос као увијек до тада али никад тако снажно, спонтано, добровољно и једногласно као тада.

У психијатријској науци је познато да је једна од снажних одлика депресивности да тражи гратификацију — подршку и награду спољне средине. Потреба за гратификацијом, уз остало, ствара храброст која прибавља и обезбјеђује љубав и поштовање спољашње средине толико потребно депресивцу. А храброст не трпи ропство већ ствара слободу и слободаре. Отуда у карактеру Црногораца депресивност ствара тако доминантне слободарске тежње које су у суштини у функцији живота и будућности и појединца и народа.

И тако у црногорском етосу историјску је остварено саздање дијалектичког јединства супротности: Црногорска прошлост историјски условљена депресивношћу ствара храброст која му обезбјеђује будућност.

У природној акомодацији борбе за опстанак црногорски народ је, послје губитка државе крајем петнаестог вијека, у друштвеној организованости регредирао три вијека уназад на давно превазиђени, предржавнички племенски начин живота који ће задржати и сљедећа скоро четири вијека. У одсуству правне и државне регулативе племенски начин живота је стварао чврсте етичке каноне као снажне регулативе односа друштвеног живота. Племе се понаша као психолошка структурирана маса са снажним колективним суперегом коме је тотално потчињен индивидуални его. Међусобна идентификација припадника племена је толико јака да се губи свака индивидуалност. Лични живот, рад, част и храброст потчињени су племену и очувању његовог интегритета, угледа и трајања. Ти високо изграђени етички принципи, традицијом одржавани и преношени, представљају континуитет трајања провјерених вриједности које премошћују генерације и чине да се сваки Црногорац осјећа припадником кохерентне масе не само својих савременика него и предака па и потомства ако их се оно буде придржавало. Ови етички принципи не представљају суво, празно, вербално моралисање, већ заиста примијењену и у саму срж и суштину живљења уграђену, дјелотворну етику. Изузетна прилика њихове снажне судбинске дјелотворности био је Тринајестојулски устанак.

Одмах иза овога мора се поставити питање какве су то волшебне снаге довеле до зачуђујуће и зачуђујућих размјера касније колаборације са окупатором великог дијела исте те устаничке масе кроз покрет четништва. И срозало дио тога, неоспорно храброг народа на трагичну позицију срамотног издајства. Објашњење ове појаве са психолошког аспекта је у првом реду у постојању психолошке особине амбиваленције у црногорском карактеру, настале такође из депресивности. Амбиваленцију као карактерну особину Црногорац као фатум носи у својој души. Она се стварно испољава у његовом животу као непредвидљива и ћудљива коб судбине.

Нагон смрти — танатос ии његов атрибут: мржња и нагон живота — ерос и његов атрибут: љубав, налазе се у психи лич-

чности у дијалектичкој равнотежи јединства супротности. Амбиваленција је психичко осјећање када се према једном истом објекту јаве осјећања и љубави и мржње, истовремено. Објект се истовремено и воли и мрзи. Када под спољашњим утицајима дође до интрапсихичког амбивалентног раскола, онда се и дотадашња осјећања љубави претворе у осјећање мржње што дуплира већ постојећу мржњу. Због тога су увијек тако драстичне свађе и разлази између крвних и идеолошких сродника. Што некад већа љубав — то сада већа мржња. Зато су тако кобни, крволоки и истребљујући ратови сродника — грађански, братоубилачки и вјерски ратови.

Амбиваленција је једна општа карактерна особина човјекова. Али је код Црногораца због израженије депресивности и израженог јаког осјећања љубави и мржње сваког за себе — амбиваленција израженија. Амбиваленција у карактеру Црногораца узрок је тако јако наглашених и изразитих контраста у карактеру и извор главних јако пребојених и негативних карактерних особина Црногораца нарочито плаховитости, злопамћења и освјетољубивости. Велика љубав и велика мржња су тако близу једна другој. Из велике љубави и расположења за час ће код типичног Црногорца планути оштра љутња па и опака мржња и то уколико јаче уколико се више односи на ближега сродника.

Непосредни одраз амбивалентности у карактеру Црногорца су: честе међусобне свађе и заваде, племенске, братственичке па и породичне; раније настајање потурица; издајство и шпијунирање који иако нијесу били масовни увијек их је бивало; прогонство брастава Радоњића и Кадића од стране династије Петровића; раскол Краља Николе и знаменитих црногорских војсковођа, војвода и јунака; опредјељења Велике народне скупштине у Подгорици; масовност и драстичност страдања Црногораца током Информбироа; случај Милована Ђиласа и друго. И на крају, драстично изражена идеолошка подвојеност у току НОБ-а не само народа него и породица и заживљавање четништва као издајства у једном слободарском и патриотском народу сондирано је јаком и дубоком амбивалентношћу у карактеру народа.

Наравно, не ради се о томе да је амбиваленција изазвала покрет четништва већ о томе да га је као постојећа и наглашена колективна психолошка карактерна особина народа, омогућила.

Друга колективна психолошка карактерна особина црногорског народа која је омогућила појаву и прихватање идеологије и праксе четничког покрета јесте однос Црногораца према власти. У психологији је иначе познато, а у историји зачуђујуће подцијењено од коликог је значаја улога вође у конституисању и одржавању масе као организоване, компактне и јединствене цјелине, било као народа или покрета, нарочито у узбурканим кризним и ратним ситуацијама.

Човјек се у маси понаша сасвим другачије него индивидуално. Човјек у маси више ангажује емоције него интелект. Више реагује ирационално осјећањима и страстима него разумом и подложнији је сугестији. Емоције се системом индукције веома лако и брзо преносе — заразне су. Маса не мисли и не расуђује, она осјећа и хоће. Зато велики народни скупови, митинзи тако снажно хомогенизују масу и чине је спремном за акцију. Да би јединствено дјеловала и резоновала, маса осјећа потребу за вођом — тражи вођу.

У кризним, преломним временима, под утицајем спољних социјалних и политичких услова, узбуди се у народу колективно несвјесно — архептијско и оживе његови, раније из свјесног у несвјесно потиснути садржаји и нагони. Ово буђење колективно несвјесног доживљава се као анксиозност и фрустрација народа а испољава као опште врење и узбурканост масе и увијек представља наговјештај и предзнак крупних друштвених збивања, поремећаја или промјена и претходе им. Тада обично једна надарена личност надмоћног духа, или више њих, са посебно јаком интуитивношћу опажају ове промјене у колективно несвјесном народу и преводе их из несвјесног у свјесно кроз саопштивне идеје. Тек кроз вођу проговори колективно и несвјесно и колективно свјесно народа или покрета. У оној мјери у којој вођа погађа колективно несвјесно народа и дубље захвати његове слојеве у тој мјери и личност вође добија на харизматичности. Историја је пуна примјера да, када се један народ нађе у стању колективне анксиозности и снажних друштвених и политичких превирања, посеже за ауторитетом, било вођом, харизмом или месијом.

Маса без вође може бити веома опасна, еруптивна и анархично деструктивна. Сваки учесник масе постиже идентификацију — поистовјећење, са вођом. Идентификујући се са вођом, дакле сви са једним, постиже се и међусобна идентификација припадника масе и губи међусобна агресивност те маса постаје и дјелује као компактна јединствена цјелина. Овом идентификацијом масе са вођом, вођа мултиплицира своје моћи. Прави вођа са којим се маса идентификује може са њоме манипулисати како хоће, позитивно или негативно.

Црногорци због наглашених ауторитарних црта у свом карактеру, опет насталих из депресивности, имају јако култивисан однос према вођи. Њихов карактер тражи вођу. Али правог, снажног и великог. И увијек су га кроз историју имали. Личност владара у Црној Гори мора испуњавати високе критеријуме способности, енергичности, храбрости, достојанства, хуманости, и моралности. Ако их испуњава ужива љубав, повјерење, поштовање и тоталну оданост па и поданост народа и то на свим нивоима. Али ако их не испуњава, онда пролази као владика Сава у вријеме Шћепана Малог. Крајем 1941. и почетком 1942. године, још се практично не зна за Тита у Црној Гори. Партија у Црној Гори последије устанка, честим промјенама директива, реоргани-

зацијама комитета, одређених смјењивања и кажњавања, тактичких и других грешака не само да не добија него у то вријеме и губи на дотадашњем угледу и ауторитету. Није израстало снажно руководство партије и устанка у то вријеме, које би стекло неприкосновени ауторитет и утицај у народу. Поготову нема посебно израсле личности вође. Руси и Црвена армија су далеко, о њима се тада мало зна а и оно што се зна, поразно је: губе и битке и територије. Њемац је пред Москвом.

У таквој ситуацији појављује се идеологија и покрет четништва. Везују се за краља. Боре се за краља. Краља и отаџбину. Њима командују официри који су заклетву положили краљу. Њима командује краљ. Краљева су војска. Обзиром да је тек ступио на престо Краљ није непосредно окривљен за априлски слом и катастрофу. Насупрот, иако веома млад превратом од 27. марта стекао је почетну популарност и ауторитет. Краљ није са њима али је на сигурном — код савезника Енглеза. Они још не губе рат. А Руси, за које се везала Комунистичка партија — губе. Тако је тада изгледало. А и било. У таквој ситуацији не мари мало и причекати. Нека се велики и моћни разрачунају, а ми ћемо прискочити на крају. У раскусуривању. Да овога пута ми њих мало надмудримо. И њих и окупатора.

У случају масовног опредјељења и приклањања краљу кроз четништво у Црној Гори апсолутно се ради о психолошкој потреби за вођом, а не о политичкој жељи за монархијом. Доказ је 1943. година када се ситуација, што се тиче Краља и добијања новог, снажнијег и већег вође, потпуно изокренула, и коначно 1945. година: Црногорци су се огромном већином плебисцитарно изјаснили за Тита, а не за Краља. Снажан и храбар народ тражи великога вођу. Без обзира на знамења и инсигније.

И данашњу појаву идеологије четништва, нарочито код омладине могуће је објаснити са иста ова два психолошка механизма у карактеру присталица: амбиваленцијом и односом према руководству. Само што су спољашњи фактори другачији и други.

У вријеме друштвене кризе због слабљења или одсуства правне државе, регулативе и девалвације етничких вриједности, у колективној психологији народа колективно несвјесно надвлада колективно свјесно и идеолошко народа. Тада на површину свијести личности из дубине психе избије ирационална, несвјесна колективна негативна психолошка енергија масе и раније из свијести потиснути психолошки садржај и у несвјесне слојеве психе, у колективно несвјесно. Међу тим садржајима који из лагерисаног, колективно несвјесног садржаја избијају на површину психе масе као колективно свјесно, спадају међу осталима и раније потиснуте идеје и идеологија четништва.

Код младих постоји још један психолошки механизам настајања и прихватања идеологије четништва. Млади данас релативно раније интелектуално сазријевају али емотивно и социјално не. Због раслојавања породице млади у њој не стичу

праву и потпуну идентификацију са родитељима као условом за прихватање ауторитета у друштву. Зато не стичу на вријеме ни потпуно и сопствени идентитет. А криза идентитета је увијек криза ауторитета. Млади се уз то, у вријеме кризе, рано и с разлогом разочарају у друштвене ауторитете. Они увиђају да је „на тржишту” поплава псеудоауторитета стварних у демагошке сврхе. Зато омладина рано доживљава разочарење у те ауторитете и идеале чији су они носиоци. Губи узор са којим би се идентификовала. Зато један дио омладине регредира. Враћа се натраг идеалима, идејама и ауторитетима сасвим супротним оним у које се разочарала. Довољно је учинити само један корак назад. У своје колективно несвјесно. И у историју. И из архајског арсенала изгубљене прошлости извући поражену будућност: четништво.

Но за младост је увијек везан прогрес и будућност. И историјски и биолошки и психолошки. Регресију треба схватити искључиво као привремени нуспродукт кризе. Као мјерило дубине кризе. Никад као дефинитивни исход превазилажења друштвене кризе. На то нас вјековно искуство и суд историје уче. И опомињу.

Јер, док год се не превазиђе прошлост, живи се у садашњости. И нема будућности.

Todor Baković

THE PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SOME PARTICULARITIES OF THE REBELLION OF THIRTEEN JULY

S u m m a r y

As there is psychology of a person, so there is a psychology of mass. There are two big not enough seen and studied specific particularities of the rebellion of thirteen July in Montenegro: its character of massive, national rebellion, that represents the unique example in all enslaved Europe of that age. And the second, subsequent transfer of huge number of those rebels in collaboration with the occupier, through the movement of chetniks. The massive, to some extent spontaneous explosion of the rebellion of Montenegrin people, on psychological aspect, it is possible to explain with the presence of depression as an outstanding feature in the character of Montenegrins. The collaboration of the movement of chetniks is possible to be conceived through the psychological aspects of ambivalence, authoritarian character and the relation to authorities in the character of Montenegrins. Depression which is historically caused, with some negative character features made and some Montenegrin the most positive ones. Among them as the most typical and most distinct is bravery. Depression makes bravery for Montenegrins by means of two psychological mechanisms: the cult of death and the need for gratification. The second collective psychological character feature of Montenegrin people that made possible the appearance of ideology and practice of the movement of chetniks is the relation of Montenegrins toward authority. Because of the emphasized authoritarian features in the character, again arose from the depression, Montenegrins have very cultivated relation toward leader. Their character needs strong and powerful leader. And they always had it through history. In the case of massive coming

over to the king through the movement of chetniks in Montenegro in 1942 when it was not known for Tito, it is absolutely about the psychological necessity for a leader, and not about political wish form monarchy. Strong and brave people seek for powerful leader disregarding the sings. And chetniks connected their movement and ideology for the king.

ЛИТЕРАТУРА:

- Адамовић, В.: Егзистенцијална несигурност и ауторитет, Трећи конгрес психотерапеута Југославије, Бгд. 1980.
- Адорно, Т.: Ревидирана психоанализа, Култура, Бгд. 1983.
- Баковић, Т.: Депресивни оптимизам Црногораца, Југоарт, Згб. 1981.
- Цвијић, Ј.: Балканско полуострво и југословенске земље, Бгд. 1931.
- Дворниковић, В.: Карактерологија Југословена, Бгд. 1939.
- Ериксон, Е. Н.: Омладина, Криза, Идентификација, Побједа, Тгд. 1976.
- Фројт, С.: Будућност једне илзузије, напријед, Згб. 1986.
- Фром, Е.: Ауторитет и породица, Напријед, Згб. 1980.
- Јунг, К. Г.: Динамика несвјесног, Магица српска, Н. Сад, 1977.
- Лалић, М.: Ратна срећа, НОЛИТ, Бгд. 1982.
- Маркузе, Х.: Ерос и цивилизација, Згб. 1965.
- Рајх, В.: Масовна психологија фашизма, БИГЗ, Бгд. 1982.
- Станишић, М.: Токови револуције у Црној Гори, Никшић, 1980.
- Вујовић, Д. Д.: Прилози изучавању црногорског националног питања, Универзитетска ријеч, Никшић, 1987.
- Вуковић, Ч.: Судилиште, Обод, Цетиње, 1978.

